

Quranın hər kəsə şamil olması baxımından möcüzə olması

Elçin Əliyev¹

Abstract

Quran elə bir kitabdır ki, onu hər kəs oxuyub, başa düşə bilər. Bu müqəddəs kitabı həm yaşlı nəsil və həm də gənclər, qadın və kişilər, eləcə də filosoflar, həkimlər, tədqiqatçılar, tarixçilər, ariflər, hüquqşünaslar və bir çox təxəssüsə sahib olan insanlar başa düşür və Quran hamını öz müxatəbi qərar verə bilər.

Yəni Quran hər kəsin başa düşə biləcəyi bir kitabdır. Əlbəttə burada söhbət Quranın ümumi məzmunundan gedir. Çünki Quranın bəzi ayələri var ki, onları başa düşmək üçün bəzi hədislərə, eləcə də təfsir kitablarına ehtiyac var.

Baxmayaraq ki, Quran on dörd əsr bundan qabaq nazil olub, amma bu kitabın möcüzəvi cəhətlərindən biri də budur ki, onu həm islam peyğəmbərinin (s.ə) əsrində yaşayanlar, həm də ki, 21-ci əsrin insanları oxuyub, başa düşə bilirlər. Yəni hər bir dövrdə yaşayan insanlar Quranı oxuyub, özləri üçün bir çox faydalı məlumatlar, öyüd-nəsihətlər və yaşayışları üçün mühim mesajları nümunə götürə bilərlər. Quranı oxuyanda, bəzi ayələrin sırf qadınlar, bəzilərinin kişilər, bəzilərinin gənc və uşaqlar, bəzi ayələrin isə yaşlı nəsilə aid olduğunu müşahidə etmək olur.

Açar sözlər: Quran, möcüzə, şamil olma, başa düşmək

Quranın hər kəsə şamil olması

Quran elə bir kitabdır ki, onun ayələrinin məzmunu həm 1-ci əsrin, həm 6-cı, həm də ki, indiki əsrimizin insanlarına aiddir.

Yəni baxmayaraq ki, Quran 14 əsr bundan qabaq nazil olub və Quranın ilk müxatəbi elə o zamanın insanları idi, amma yenə də görürük ki, həmin ayələr elə indiki zamanın insanlarına da şamildir.

Quranın bu xüsusiyyətini daha yaxşı başa düşmək üçün, aşağıda nümunə olaraq bəzi Quran ayələrini gətirəcəyik.

¹ - İslam araşdırmaları fakültəsinin məzunu, Hikmət və Dinlərarası Araşdırma İnstitutu, Əl-Mustafa Beynəlxalq Virtual Universiteti, Qum, İran

Quranda fəlsəfi ayələr

Fəlsəfə sözü Yunan dilinə aid bir sözdür. Belə ki, Fəlsəfə iki sözdən tərkib tapıb. Onlardan biri "Filo", ikincisi isə "sofiya" sözüdür. "Sofiya" hikmət, "filo" isə sevmək deməkdir. "Filosofiya" — "hikməti sevmək" mənasını verir. "Fəlsəfə" isə orta əsr şərq alimlərinin bu yunan sözünü ərəb dilinə uyğun demələrindən yaranıb.

Əgər Quran ayələrinə müraciət etsək, görərik ki, Quranın heç bir yerində fəlsəfə sözü yoxdur. Miladdan dörd yüz il əvvəl fəlsəfə Sokratın fikirləri ilə ciddi şəkildə başlamışdı. Peyğəmbərin (s.ə) dövrünə, yəni miladi VI əsrə qədər fəlsəfənin ciddi bir elm sahəsi kimi önə çıxması təxminən min il olmuşdur. Amma bir qədər əvvəldə də dediyimiz kimi, Quranda bu söz işlədilmir. Bu həqiqəti nəzərə alaraq, bəziləri Quranın fəlsəfə ilə heç bir əlaqəsi olmadığını düşünə bilər. Halbu ki, bu heçdə belə deyil. Bizim üçün Quranın məzmunu da, onun zahiri mətni qədər vacibdir.

Quranda fəlsəfədən başqa bir söz işlədilmişdir ki, bu söz Ərəbistan yarımadasında və əlbəttə ki, İran ərəbləri arasında fəlsəfə ilə sinonim olmuşdur. Bu sözün ərəb dilində nisbətən qədim nəslə vardır və əgər yunan dilində "fəlsəfə" sözü, farsca isə "fərzanəgi" sözü bir sıra biliklər üçün işlənirsə, ərəbcə onların sinonimi "hikmət" sözüdür.

Qurana müraciət etsək, görərik ki, Quranda "Hikmət" sözü iyirmi dəfə işlədilir. Rəşid İsfahaninin "Müfrədat" kitabında yazdığı "hikmət" sözü, elm və ağıl vasitəsilə həqiqətə çatmaq anlamında mənə edilir.

Deməli, hikmət nə ağılın özüdür, nə də elmin özü. Daha doğrusu, elmin və ağılın tətbiqinin məhsuludur. Qurani-Kərimin bu sözü işlətdiyi bir çox hallarda bu, eyni mənaya gəlir. Quranda bu sözün işlədilməsi, Platonun əsərlərinin mətnində fəlsəfə mənasına çox yaxın olan bir mənə yada salır. Məsələn üçün Allah "Bəqərə" surəsinin 269-cu ayəsində belə buyurur: "Allah istədiyinə hikmət bəxş edər, kimə hikmət verilsə, ona çoxlu xeyir verilmişdir. Onları ancaq ağıl sahibləri xatırlayalar". Ayəni oxuyanda ilk olaraq bunu başa düşmək olur ki, hikmət Allah tərəfindən verilmiş bir nemətdir. Ayədən başa düşdüyümüz digər bir həqiqət isə budur ki, ayədə hikmət sözü "xeyir" kəlməsi ilə əlaqələndirilmişdir. Bu xüsusiyyətlərin hər ikisi də Platonun fəlsəfə dediyi şeydə mövcuddur.

Bunlardan əlavə, "əql və rasionallıq" əslində fəlsəfi metodun xidmətçilərindən biridir. Necə ki, ümumi mənasında hər cür biliyin sinonimi olan "elm" də fəlsəfi metodun bir hissəsidir. Quranda bu cür fəlsəfənin tələblərinə çoxlu işarələr vardır. Bu əlavələr Quran dinləyicilərini istər-istəməz fəlsəfəyə yönəldən məfhumlar sistemi kimidir. Əgər kimsə Qurani hər hansı digər kitab kimi əvvəldən axıra qədər oxumağa qərar verərsə, bu kitab bir neçə səhifədə ona düşünməyi, elm öyrənməyi

və təfəkkür etməyi tövsiyə edər. Belə bir insan istər-istəməz fəlsəfəyə meyl edər. Bütün bunlarla yanaşı, Quranın əsas mövzuları da ən mühüm fəlsəfi mövzularla üst-üstə düşür. Allah, mənəviyyat, insan, mərifət və əxlaq Quranla fəlsəfə arasında ortaq mövzulardır.

Bir qədər əvvəldə xatırlatmışdıq ki, Quranda “Fəlsəfə” sözü müstəqil kəlmə kimi işlənilməsə də, fəlsəfə mənasını çatdıran “ Hikmət” sözü bir çox ayələrdə zikr olunub.

Aşağıda həmin ayələrdən bəzilərini nümunə olaraq gətiririk.

Ümmilərə (yazıb-oxumaq bilməyən ərəblərə) özlərindən onlara Allahın ayələrini oxuyan, onları (şirkdən) təmizləyən, onlara Kitabı və hikməti öyrədən bir peyğəmbər göndərən Odur. Həqiqətən, onlar daha əvvəl açıq-aydın bir zəlalət içində idilər. ²

Ayəyə diqqət etsək, görürük ki, ayədə hikmət sözü kitab (Quran) kəlməsi ilə birgə işlənilib. Bu da öz növbəsində bizə başa salır ki, Quranın ayələri hikmət ilə uyğundur. Yəni Quran ayələrinin hər birində dərin və fəlsəfi mənalara var. Həmçinin ayə bizə bunu başa salır ki, Qurannın təlim və tərbiyə metodu fəlsəfə və hikmət ilə zəngindir və Quran ayələri insanlara düzgün yaşamaq yolunu çox gözəl şəkildə başa salır.

Allahın sizə olan nemətini, öyüd-nəsihət vermək üçün sizə göndərdiyi kitabı və hikməti xatırlayın! Allahdan qorxun və bilin ki, Allah hər şeyi biləndir. ³

Cümə surəsində olduğu kimi, bu ayədə də Allah yenə kitab sözü ilə birlikdə hikmət sözünü işlədib. Ayəni oxuyanda məlum olur ki, Allah Quran ayələrinin fəlsəfi mənaya malik olduğunu başa salmaq istəyir.

Həmçinin Allah bu ayədə müsəlmanlara Quranı və hikməti unutmamağa dəvət edir.

(Ey Rəsulum!) Bunları sənə, ayələrdən və hikmətlə dolu olan Qurandan oxuyuruq.⁴

Diqqət etsək, görürük ki, Allah-tala bu ayədə Quranın hikmətlə dolu olduğunu başa salır və Quran ayələrinin hikmətlə yanaşı izah olunduğunu bəyan edir.

Əgər sənə Allahın lütfü və mərhəməti olmasaydı, onlardan bir dəstə səni (haqdan) azdırmaq niyyətində olardı. Halbuki, onlar özlərindən başqasını azdırma bilməzlər və

² Cümə, 2.

³ Bəqərə, 231.

⁴ Ali-İmran, 58.

sənə heç bir zərər verə bilməzlər. Allah sənə Kitabı (Quranı) və hikməti nazil etdi, eləcə də daha əvvəl bilmədiklərini öyrətdi. Allahın sənə olan lütfü böyükdür. ⁵

Bu ayədə də Allah yenə Quran ilə birgə hikmət, yəni fəlsəfə sözünü işlədib. Ayədən belə məlum olur ki, hikmət də Quran ayələri kimi Allah tərəfindən nazil olmuş bir nemətdir. Yəni necə ki, Quran ayələrini oxuyub, haqqında düşünmək insanlar üçün faydalıdır, həmin ayələrin fəlsəfi yönləri haqqında da düşünmək insana fayda verir.

(Bu Quran) hikmət sahibi və hər şeydən xəbərdar olan Allah tərəfindən ayələri möhkəmləndirilmiş, sonra da izah edilmiş bir kitabdır. ⁶

Bu ayədə isə Allah özünün hikmət sahibi olduğunu bəyan edir. Yəni Allah bizə bunu başa salmaq istəyir ki, fəlsəfi mənalara ilə dolu olan Quran ayələrini nazil edən Allah da, fəlsəfə və hikmət sahibidir. Həmçinin ayəni oxuyanda başa düşürük ki, uca yaradan olan Allah fəlsəfəyə və Quran ayələrinə fəlsəfi baxışa çox önəm verir.

Hikmətlə və gözəl nəsihətlə Rəbbinin yoluna dəvət et! Onlarla ən gözəl şəkildə mübarizə apar! Şübhəsiz ki, Rəbbin yolundan azanları da, doğru yolda olanları da ən yaxşı tanıyandır. ⁷

Bu ayə isə bizə bunu başa salmaq istəyir ki, başqalarını doğru yola dəvət edən zaman, gərək gözəl nəsihət, hikmət və fəlsəfə yolu ilə dəvət edək. Yəni qarşı tərəfi nəsihət edən zaman, onunla gözəl davranmaqdan başqa, fəlsəfi yanaşmadan da istifadə etmək lazımdır.

Ayənin maraqlı tərəflərindən biri də budur ki, əvvəlki ayələrdən fərqli olaraq, bu ayədə hikmət sözü, gözəl nəsihət sözü ilə birgə işlənir. Bunun da səbəblərindən biri budur ki, necə ki, gözəl nəsihətdə məntiq var, hikmət və fəlsəfədə də məntiq mövcuddur. Yəni hər bir ağıllı və vicdanı təmiz insan doğru sözü o zaman qəbul edər ki, başqalarını haq yola dəvət edən insan, öz dəvətində şəxsi hədəf güdməsin və dəvət etdiyi vaxt işlətdiyi cümlələr həm gözəl nəsihət, həm də hikmətlə yanaşı olsun.

Diqqət etsək, görərik ki, bu ayələrdəki mənalara, xüsusi ilə də ayələrdə hikmət və fəlsəfə sözlərinin bir arada gəlməsini həm filosoflar, həm də adi insanlar oxuyub, başa düşə bilirlər. Buda öz növbəsində sübut edir ki, Quran ayələrini hər bir insan başa düşə bilər və hər bir kateqoriaya aid olan insanlar Quran ayələrini öz bilgiləri səviyyəsində dərk edib, başa düşə bilər.

⁵ Nisa, 113.

⁶ Hud, 1.

⁷ Nəhl, 125.

Həmçinin oxuduğumuz ayələrə diqqət etsək, görərik ki, ayələrin hər birində fərqli mövzulara aid mənalər var.

Misal üçün Allah cümə surəsinin 2-ci ayəsində buyurur: Ümmilərə (yazıb-oxumaq bilməyən ərəblərə) özlərindən onlara Allahın ayələrini oxuyan, onları (şirkdən) təmizləyən, onlara Kitabı və hikməti öyrədən bir peyğəmbər göndərən Odur. Həqiqətən, onlar daha əvvəl açıq-aydın bir zəlalət içində idilər.

Diqqət etsək, görərik ki, Allah ayənin əvvəlində Peyğəmbərin (s.ə) haqqında danışır, daha sonra fəlsəfə və hikmətə işarə edir, ayənin sonunda isə Allah tarixi bir həqiqətə işarə edib, müşrik və kafirlərin peyğəmbərdən (s.ə) öncə açıq-aydın bir zəlalət içində olduqlarını xatırladır.

Yəni Quran ayələri elə bir xüsusiyyətə malikdir ki, o ayələri həm filosoflar, həm müəllimlər, həm həkimlər həmdə adi insanlar dərk edib, başa düşə bilər.

Quranda irfani ayələr

İrfan barədə qısa anlayış

İrfan ərəb sözüdür və “böyük və əhatəli bilik” mənasındadır. Yəni İrfan sözü biliyin çox olduğunu ifadə edir. İrfan sözü ümumi mənada həyatın və insanlığın mahiyyəti, dünyada baş verən hadisələrin hikməti, uca yaradan olan Allahın varlığının və sifətlərinin təhlili haqqında bilik və düşüncələrin məcmusu kimi qəbul edilir. Bunu da unutmamalıyıq ki, İrfan quru elm deyil, həmçinin dünyagörüşüdür. Çox zaman “irfan” sözü “təsəvvüf” kəlməsi ilə eyni mənada işlədilir. İrfan – haqqa doğru yönələn yol barəsində nəzəri bilikləri əhatə etdiyi halda, təsəvvüf – bu yolun təcrübi olaraq keçilməsidir. İrfani biliklərlə möhkəmlənməmiş bir təsəvvüf həyatı düzgün sayılmaz. Eləcə də, həyatda yaşanılmayan irfan bilgiləri də qətiyyən əhəmiyyət kəsb etmər. İrfansız təsəvvüf, təsəvvüfsüz irfan yoxdur.

“Təsəvvüf” termin kimi, hicrətin II əsrindən sonra meydana çıxdığı üçün, bundan əvvəlki dövrə aid olan İslam mənbələrində eyni mənanı bildirmək məqsədilə “zöhd”, “irfan” və s. kəlmələr işlədilirdi. İstər İslam müqəddəslərinin hədislərində, istərsə də ilk sufilərin söz və yazılarında rast gəldiyimiz “arif” kəlməsinin mənə yükü sonralar “sufi” sözünə şamil edilmişdir. Şəhid Mürtəza Mütəhhəri “İslam elmləri ilə tanışlıq” kitabında yazırdı: “İrfan barədə iki istiqamətdə danışmaq və tədqiqat aparmaq olar: ictimai baxımdan və mədəni baxımdan. İrfan əhlini mədəni baxımdan yanaşdıqda

“ariflər”, ictimai baxımdan yanaşdıqda isə çox vaxt “təsəvvüfçülər” (sufilər) adlandırırlar”.⁸

İrfan bir elmi və mədəni kompleks kimi iki hissədən ibarətdir: əməli (praktiki) irfan və nəzəri irfan. Əməli irfan insanın öz iç dünyası ilə, onu əhatə edən xarici aləmlə və Allahla əlaqələrini, bunların qarşısında daşdığı vəzifələri öyrənir. Bu cəhətdən irfan əxlaq elminə bənzəyir; yəni onun kimi təcrübi elmdir. Əməli irfanı həm də “seyrü-süluk” adlandırırlar. Burada insaniyyətin ən yüksək nöqtəsinə, yəni tövhid mərhələsinə çatmaq üçün haqq yolçusunun mənəviyyat səfərinə haradan başlayacağı, hansı məqamları ardıcılıqla keçəcəyi, bu yol boyunca nə kimi hallarla üzləşəcəyi və hansı vəziyyətlərə düşəcəyi izah edilir. Bütün bu məqamlar həmin yolu əvvəlcədən keçmiş, onun qayda-qanunlarından xəbərdar olan kamil və yetkin bir şəxs (mürşidin, şeyxin) nəzarəti və rəhbərliyi altında keçilməlidir. Bir mənzili keçmədən növbəti mənzilə çatmaq mümkün deyil. İrfanı əxlaq elmindən fərqləndirən əsas cəhət də budur. İrfanda bəşər ruhu bir bitki, yaxud körpə uşaq kimidir; onun kamilliyi xüsusi qanun üzrə inkişaf etməsindədir. Bu baxımdan irfan təkamülpərvər, mütəhərrik bir təlimdir. Əxlaq elmində isə sadəcə olaraq ruhun gözəl xüsusiyyətləri – fəzilətlər sadalanır və bunların təsviri verilir. Əxlaq nöqtəyindən nəzərindən, insan ruhu naxışlarla bəzədilməsi lazım olan evə bənzəyir, amma işin hansı ardıcılıqla görülməsi, haradan başlayıb harada qurtarmaq lazım gəldiyi göstərilir. Nəzəri irfan varlığın təfsiri, yəni Allah, aləm və insanın izahı ilə məşğuldur. Nəzəri irfan fəlsəfə və kəlam elmlərinə yaxındır, amma bunların da arasında bəzi fərqlər vardır. Məsələn, fəlsəfə və kəlam yalnız əqli prinsiplərə və metodlara əsaslanır. İrfanda isə kəşfə (hissiyatla dərk etməyə) dayaqlanan prinsip və metodlar əsas sayılır. Kəlam aliminin nəzərində həm Allah, həm də Allahdan qeyri şeylərin hamısı həqiqidir. Fərq bundadır ki, Allah “vacibül-vücud” (mövcudluğu heç bir səbəbdən asılı olmayan), Ondən savayı hər şey isə “mümkünül-vücud”dur (mövcudluqları ilkin səbəbdən asılıdır). Arif isə bu fikirdədir ki, Allahdan savayı heç nə Allah qarşısında qərar tuta biləcək vücuda malik deyil. Allahın vücudu hər şeyi əhatə etmiş və özündə toplamışdır. Hər şey yalnız Allahın ad, sifət, iradə və təcəllasıdır, ondan başqa bir şey deyildir. Həqiqi mövcud olan yalnız Allahdır, Allahdan savayı hər şey “görünüş”dür (təzahürdür), “varlıq” deyil. Arifin tövhidi “Allahdan savayı heç nə yoxdur” deməkdir. Filosofun və kəlam aliminin mənbələri ağıl və məntiq, metodu isə istidlaldır (əsaslandırma); Arifin mənbəyi – qəlb, metodları – daxili mübarizə, hərəkət və paklaşmadır.

⁸ İslam elmləri ilə tanışlıq kitabından

Irfan barədə ətraflı məlumat əldə etdikdən sonra, yaxşı olardı ki, mövzuya aid bəzi ayələr ilə də tanış olaq.

Bildiyimiz kimi Allahı tanımaq fitri bir hissdır. Yəni Allah hər bir insanı yaratdığı zaman, Allahı tanımaq və onun varlığına inanmaq hissini də onun daxilində yaradıb. İnsanlar etdikləri çox sayda günahlar nəticəsində, həmin daxili hissini üstünü günahın toz-torpağı ilə bağlayır və nəticədə Allah barədə düşünməyə heç fürsətləri belə qalmır.

Həmin insanlar müxtəlif çətinliklər ilə qarşılaşanda, günahlar nəticəsində yığılmış toz-torpaqlar bir anlıq da olsa aradan gedir və onlar Allahı xatırlamağa başlayırlar.

Bunu sübut edən çox sayda ayələr var. Aşağıda nümunə olaraq həmin manada olan ayələrdən bəzisini gətiririk.

Allahın insanları yaratdığı fitrət üzrə hənif olaraq üzünü dinə (İslama) çevir! Allahın (insanları fitrət üzrə) yaratmasında heç bir dəyişiklik yoxdur. Doğru din budur! Lakin insanların çoxu bunu bilmir.⁹

Onlar gəmiyə mindikləri zaman dini yalnız Allaha məxsus edərək Ona dua edərlər. Ancaq Allah onları xilas edib quruya çıxartdıqdan sonra yenə Allaha şəriq qoşarlar.¹⁰

Dağlar kimi dalğalar onları bürüdüüyü zaman onlar dini Allaha məxsus edərək Ona dua edərlər. Ancaq Allah onları quruya çıxartdığı zaman onlardan bir qismi orta yolu (haqq yolu) tutar. Bizim ayələrimizi yalnız nankorlar və xainlər inkar edər.¹¹

Ayələrə diqqət etsək, görərik ki, Allah bu ayələrdə Allahı tanımağın daxili və həqiqi bir hiss olduğunu bildirir. Allah insanlara başa salır ki, Allahı tanıyıb, ona inanmaq, insanların daxilində var və bu hiss heç vaxt onların fitrətindən silinməyəcək.

Bəzi ayələrdə isə Allah varlıq aləmindəki nişanələrindən danışır və bu nişanələri xatırlatmaqla, insanların fitrətlərini oyatmağa çalışır. Yəni Allah bu ayələrdə öz varlığına dəlil və sübut olan ayələri gətirməklə, insanların Allaha olan daxili və fitri inanclarını diriltmək istəyir.

Aşağıda həmin mənada olan bəzi ayələri gətiririk.

⁹ Rum, 30.

¹⁰ Ənkəbut, 65.

¹¹ Loğman, 32.

Beləcə, yəqinliklə iman gətirənlərdən olması üçün İbrahimə göylərin və yerin hökmranlığını (əzəmətini) göstərdik.¹²

Onun (Quranın) haqq olduğu onlara (müşriklərə) bəlli olsun deyə, Biz öz qüdrət nişanələrimizi onlara həm xarici aləmdə (üfüqlərdə, kainatda, göylərin və yerin ətrafında), həm də onların öz daxilində mütləq göstərəcəyik. (Ya Peyğəmbər!) Məgər Rəbbinin hər şeyə şahid olması (sənin dediklərinin doğruluğuna) kifayət deyilmi?!¹³

Yerdə (Allaha) tam yəqinliklə inananlar üçün (Onun əzəmət və qüdrətinə, vəhdaniyyətinə dəlalət edən) əlamətlər vardır. Sizin özünüz də (sizi yaradanın birliyini sübut edən) əlamətlər vardır. Məgər görmürsünüz?¹⁴

Həqiqətən, göylərin və yerin yaradılmasında, gecə ilə gündüzün bir-birini əvəz etməsində, içərisində insanlar üçün mənfəətli şeylər olan gəmilərin dənizlərdə üzməsində, quruyan yer üzünü Allahın göydən yağmur yağdıraraq yenidən diriltməsində, cins-cins heyvanları onun hər tərəfə yaymasında, göylə yer arasında ram edilmiş küləyin və buludların bir səmtdən başqa səmtə döndərilməsində, (Allahın hikmət və qüdrətinə dəlalət edən) əlamətlər vardır.¹⁵

Məgər (müşriklər) yerlə göy arasında (uçaraq Allaha) ram olmuş quşları görmürlər?! Onları (havada) yalnız Allah saxlayır (bütün hərəkətlərini ancaq Allah idarə edir). Həqiqətən, bunda möminlər üçün ibrətlər vardır!¹⁶

Bəzi ayələrdə isə, Allah insanlara çox yaxın olduğunu bildirir və bununla, irfanın, yəni Allahı tanımağın fərqli və daha dərin mənasına işarə edir. Belə ki, bəzən Quran ayələrində Allahın insana, onun şah damarından da yaxın olduğu bildirilir. Bu və bu kimi ayələr, Allahı tanımağın fərqli yolları, eləcə də Allahı tanımağın dərəcələrinə işarə edir.

Diqqət etsək, aşağıdakı ayələrdə həmin mənalara rast gələ bilərik.

Şərq də, Qərb də Allahındır: hansı tərəfə yönəlsəniz (üz tutsanız) Allah oradadır. Şübhəsiz ki, Allah (öz mərhəməti ilə) genişdir, (O, hər şeyi) biləndir!¹⁷

¹² Ənam, 75.

¹³ Fussilət, 53.

¹⁴ Zəriyə, 20-21.

¹⁵ Bəqərə, 164.

¹⁶ Nəhl, 79.

¹⁷ Bəqərə, 115.

Siz harada olsanız, O sizinlədir. Allah sizin nə etdiklərinizi görəndir! ¹⁸

And olsun ki, insanı Biz yaratdıq və nəfsinin ona nə vəsvəsə etdiyini də Biz bilirik. Biz ona şah damarından da yaxınıq! (İnsanın adi hərəkətlərindən tutmuş ürəyindən keçən ən gizli hisslər, duyğular belə Allaha məlumdur!) ¹⁹

Ey iman gətirənlər! Peyğəmbər sizi, sizləri dirildəcək bir şeyə (imana, haqqa) dəvət etdiyi zaman Allahın və Onun Peyğəmbərinin dəvətini qəbul edin. Bilin ki, Allah insanla onun qəlbi arasına girər (insanın bütün varlığına hakim olar; Allah ürəklərdən keçən hər şeyi bilir, bütün ürəklərin ixtiyarı da Onun əlindədir) və siz axırda Onun hüsuruna cəm ediləcəksiniz! ²⁰

Göylərdə və yerdə nə varsa, hamısı hökmran, müqəddəs, qüdrətli və hikmət sahibi olan Allahı təsbeh edir. ²¹

Bu və bu kimi ayələri hər bir insan başa düşüb, haqqında fikirləşə bilər. Yəni Allahı tanımaq barədə nazil olan ayələri, vəzifəsindən, inancından, xasiyyətindən, dünya görüşündən və hətta savadının çox və ya az olmasından asılı olmayaraq, hər bir insan oxuyub, başa düşə bilər.

Quranda hüquqi ayələr

İslam hüququ İslam dininin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Tədqiqatçıların demək olar ki, hamısı İslam hüququnu İslam dininin əsas tərəflərindən biri kimi xarakterizə edirlər. Tədqiqatçıların fikrincə, İslam dininin özü, həm də hüquqi təbiətə, Qurandakı normaların bir çoxu isə hüquqi məzmunu malikdir. L.R.Syukiyaynen yazır ki, İslam hüququnun tədqiqi ilə məşğul olan alimlər, adətən onun bir-birini şərtləndirən iki xarakterik xüsusiyyətinə – dini mənşəyə («ilahi təbiətə») və hüquqi müddəaların müsəlman dogmatikası (ilahiyyat), mənəvi normalar, ibadət qaydaları, bütövlükdə İslam normaları ilə yaxın (bəzilərinin fikrincə isə qırılmaz) əlaqəyə malik olmasına diqqət verirlər. ²²

A.S.Boqolyubov klassik Roma hüququnun əksinə olaraq, İslam hüququnun dinin ayrılmaz tərkib hissəsi olduğunu və bütün müsəlmanlar üçün nəzərdə tutulan vahid hüquqi sistem kimi başa düşüldüyünü bildirir. ²³

¹⁸ Hədid, 4.

¹⁹ Qaf, 16.

²⁰ Ənfal, 24.

²¹ Cümə, 1.

²² Сюкияйнен Л.Р. Мусульманское право. М., 1986. с. 7.

²³ А.С. Боголюбов. Пересечение и наказание в мусульманском праве /Ислам. Религия. Общество.

İslam hüququnun dinlə qırılmaz əlaqəsini, həmçinin İslam dininin normalarında hüquqiliyin güclü olmasını Qərb alimləri də xüsusi vurğulayırlar. Rene David və Kamilla Jofre-Spinozi yazırlar ki, «yəhudi dini kimi İslam da mahiyyətə qanun dinidir. Berqştrasserin təbirincə, müsəlman hüququ «əsl müsəlman ruhunun kvintessensiyası (cövhəri – İ.Q., İ.M.), müsəlman ideologiyasının ən aydın ifadəsi, İslamın başlıca həlqəsidir». ²⁴İslam hüququ (fiqh) müsəlman şəxsin doğumundan ölümünə qədər həyat fəaliyyətini tənzimləyən davranış və hərəkətlərin sərhədlərini müəyyən edən hüquqi sistemdir. Bu sistemə şəxsin həm ibadət həyatı, həm də digər şəxslərlə əlaqələrini özündə əks etdirən sosial həyatı, o cümlədən, dövlətdaxili əlaqələrini özündə ehtiva edən hüquqi həyat da daxildir. Ərəbcə s-l-m kökündən törəmiş olan islam sözünün lüğəti mənası boyun əymək, təslim, barış deməkdir. İslam, insanın Allah, digər insanlar və varlıqlarla əlaqələrini nizamlayan və həyatını istiqamətləndirən, onlarla bağlı davranışlarına əsas olacaq qaydalar məcmusudur. Ərəbcə haqq sözünün cəmini ifadə edən hüququn lüğəvi mənası haqlar deməkdir. İctimai tənzimləmə metodlarından biri olan hüquq- fərdlər arasında ədalət, bərabərlik və azadlıqları təmin edən, fərdlərin bir-biri ilə və cəmiyyətlə əlaqələrini nizamlayan və dövlətin məcburetmə qüvvəsi ilə təmin olunan davranış qaydaları sistemidir. Diqqət etsək bir din olaraq islam ilə hüquq arasında mahiyyət etibarilə heç bir fərq yoxdur. Bu bənzərlik onların hər ikisinin də şəxsiyyət və cəmiyyətin həyatını nizamlamasıdır. İslamda bununla yanaşı, fərdin Allahla olan əlaqələrinin nizamlanması da öz əksini tapır. İslam hüququ (fiqh) islam və hüquq sözlərinin birləşməsindən əmələ gələn, islam tarixində fiqh olaraq tanınan elm sahəsidir. Lüğəti mənası bilmək, anlamaq mənalərini ifadə edən fiqh haqqında islam hüquqşünaslarının müxtəlif tərifləri (düşüncələri) olmuşdur: - Fiqh, mükəlləfiyyət daşıyan şəxslərin hərəkətləri ilə əlaqəli olan sabit hökmləri bilməkdir; - Fiqh, müctəhidlərin praktiki məsələlərin həlli üçün dəlilləri incələyib, onlardan çıxardıqları hökmlərdir; - Bir sözlə fiqh, islami bir tam təşkil etməklə dini hökmləri məqsədinə uyğun şəkildə qavramaq və onu zamanın şərtlərinə uyğun (formada) və ehtiyacları qarşılaya biləcək bir formada insanların başa düşə biləcəkləri bir dillə, həm bu dünyada, həm də axirətdə xoşbəxtliklərini təmin etmək üçün praktiki tətbiqetmə qabiliyyətidir. Fiqh elminin bir neçə özünəməxsus xüsusiyyəti var: 1. Fiqh hüquq elmidir. Mücərrəd qanunlardan ibarət deyildir. 2. İslamı qanunları savab və günahla tənzimləyir. Məsələn; günahkar cəzasını çəkir, eyni zamanda tövbə edərək özünü cəhənnəm əzabından xilas etmiş olur. Yaxşılıq edən şəxslər də həm cəmiyyət üçün yararlıdır, həm də savab qazanır. 3. İslam hüququ idarə etdiyi cəmiyyəti və insanları dəyişdirir. İnandırma və məcburetmə yolu ilə ilahi qüvvənin hesabına yeni bir hüquqi cəmiyyət formalaşdırır. 4. Fiqh sabit qanunlarla yanaşı, adət-ənənələrin dövrə uyğunlaşdırılması və səmərəli şəkildə tətbiqinə imkan verir.

²⁴ Давид Рене, ЖофFRE-Спинози Камилла. Основные правовые системы современности. М., 1998. с. 309.

5. İslam alimlərinə görə dəlillər, əqli və nəqli olaraq iki qrupa bölünür. Buna görə də islamıyyət ağla ən yüksək dəyər verib. Yetər ki, ağıl tam olaraq təcəlli etsin və lazım gələndə öz sərhədlərini özü təyin etməyi bacarsın. Ağıl, islamın ona sərbəstlik verdiyi yerlərdə istədiyi kimi hərəkət edə bilər. Məhdudiyyətlərin qoyulduğu yerlərdə də heç hərəkət etməz. Bu vizanı ona islam verir. Məhz fiqh, ağıl, nəsillərdən (dini hökmlər) əldə etdiyi əmrlərdən meydana gələn müqəddəs ölçü çərçivəsidir. Bütün bu xüsusiyyətlərə əsaslanaraq islam hüququ haqqında belə bir fikir söyləmək olar.

İslam hüququ, hər şeydən əvvəl ilahi qaynaqlı, tamamilə özünəməxsus, öz-özünü idarə edə biləcək, çox incə və dərin bir sistemə sahib, ahəngli bir tamlıq təşkil edən, tarixi yöndən əhəmiyyətli bir hüquq sistemidir. Bəzi alimlər (Şərq mədəniyyətini araşdıran qərb alimləri) islam hüququnun Roma hüququndan alınma olduğunu, orijinal bir hüquqi dəyər daşmadığını irəli sürmüş, bu iddiaya dəlil olaraq da Hz.Peyğəmbərin Suriyaya səfərini, bu bölgələrdə Roma hüququnun mövcudiyyətini, ilk müctəhidlərin Roma hüququnun qüvvədə olduğu yerlərdə yaşadıkları üçün hüquq sistemlərində bəzi oxşarlıqların da olduğunu qeyd edirlər. Bununla yanaşı, mütəfəkkirlərin bir qismi ilə islam hüquqşünasları bu iddiaları konkret dəlillərlə rədd etmiş və əksini isbat edirlər. Hz.Peyğəmbərin uşaqlıq və gənclik illərində Suriya tərəflərinə etdiyi qısamüddətli səyahətin, gələcəkdə yaradacağı hüquq sisteminin əsaslarını öyrənməyə kifayət etməməsi açıq-aşkardır, qaldı ki, o hələ oxumağı və yazmağı belə bilmirdi. İslam hüququnu tədvin (yazıya köçürmək) edən müctəhidlərin çoxu Roma hüququnun tətbiq edilmədiyi bölgələrdə yaşayıblar. İslamın fəth edildiyi və yayıldığı torpaqlarda yaşayan qeyrimüsəlmanlara hüquqi muxtariyyət verildiyini, həmçinin, öz qanunları ilə məhkəmədə mühakimə etmək və müdafiə olunmaq hüququ verilməsi hamıya məlumdur. Bu vəziyyət fərqliliklərin və qarşılıqlı təsiri aradan qaldırmaqdan başqa heç bir nəticə verməz. İslamın müəyyən etdiyi ümumi hökmlərə, qayda və prinsiplərə zidd olmamaq şərti ilə məhəlli adət və ənənələrin mənimsənilməsi yolu ilə təsir etmə müzakirə obyektı olarsa da, bu nə Roma hüququna məxsus deyil, nə də islam hüququnun orijinalıq vəsfinə xələl gətirməz. Hüquqlar arasındakı bəzi bənzərliklərə gəlcə isə, hüquq toplumdakı münasibətlərin bir qismini nizamladığına, toplumların bəzi təməl ehtiyaclarının bir-birinə bənzər olduğuna görə, bu sinonimliyin də məhz bundan irəli gəldiyini söyləmək olar. Dünyada var olan bütün hüquq sistemləri arasında bəzi oxşarlıqlar tapmaq mümkündür. Sistemləri bir-birindən ayıran və orijinallaşdıran xüsusiyyət, orada heç bir bənzərliyin olmamasında deyil, hüququn istinad etdiyi, söykəndiyi fəlsəfə və prinsiplərdədir. Bununla əlaqədar olaraq islam hüququnun bəzi spesifik xüsusiyyətlərini aşağıdakı müddəalarla göstərə bilərik: a) İslam hüququ Quran və Sünnəyə, bunlar da ilahi vəhylərə əsaslanır. Bunlardan əlavə mənbələr (icma, qiyas,

adət-ənənə və s.) də Quran və Sünnə çərçivəsindən kənara çıxmır, yəni, onlara zidd deyil. Belə olduğu halda islam hüququnun mənbələri Allah iradəsidir. Adət-ənənə və ictihad kimi bəşəri hüquq qaydaları və hökmlər ya bu ilahi iradənin işığında formalaşır, yaxud da ona uyğunluq təşkil etməklə hüquqilik qazanır. 7 b) İslam hüququnda din, ibadət, əxlaq və hüquq bir-birini tamamlayan cəhətlərdir. Müsəlman hüquqa uyğun hərəkət edərkən yalnızca cəza, təzminat, məhrumiyyət kimi maddi və dünyəvi motivlərin təsirindən deyil, itaət və riayət etdiyi hüquq qaydalarının Allah iradəsini təmsil etdiyinə inanmaqla, bu səbəblə də ibadət həzzi, savab və ədəbi səadət təmənnası ilə ömrünü sürür. c) İslam hüququnda həqiqi mənada qanunu qoyan Allahdır. İslam alimlərinin vəzifələri isə, onun açıq iradəsini təsbit etmək, izaha ehtiyacı olan maddələrin şərhini vermək, elmin, texnologiyanın və sosial həyatın inkişafı ilə əlaqədar qanunda yaranan boşluqları doldurmaqdan ibarətdir. Alimlərin (müctəhidlərin) bütün bu fəaliyyətləri nəticəsində ortaya qoyduqları qanunlar həm özləri, həm də digər müsəlmanlar üçün ümumməcburi xarakterə malikdir. Müsəlmanların seçdiyi başçı və məclis üzvləri (şura heyəti) ya müctəhidlərin etdiklərini edərək, yaxud da onların ictihadlarına istinad edərək qanun topluları yarada bilirlər. d) Dünyəvi və demokratik sistemlərdə hüquq xalqın iradəsinə tabedir, ədalət prinsipi əsasında xalqın ehtiyaclarını qarşılamağı qarşısına məqsəd qoyub. Pozitiv hüququn funksiyası budur. Bununla yanaşı, ideal və təbii hüquq konsepsiyaları da mövcuddur. Ancaq bu hüquq sahələrinin prinsipləri hüquq fəlsəfəsində müttəfiqlik təşkil etmədiyi üçün prinsiplərin pozitiv hüquqa yanaşmasına əngəl olur. İslam hüququnun hədəfi xalqın fərdi və ictimai-hüquqi ehtiyaclarını qarşılamaqla yanaşı, onu Allah tərəfindən əmr olunmuş haqq, hüquq və ədalət prinsipləri əsasında tərbiyə etmək, bu rəhbər ideyaların toplumun həyatında realizəsinə nail olmaqdır. Burada bir sual ortaya çıxa bilər: Allah iradəsinin nə olduğunu Quran və Sünnədən öyrənirik, bu qaynaqların tərkibi dəyişmir və yenilənmir, insanlar təkamül qanununa tabe olaraq dayanmadan dəyişib inkişaf edir, yeni-yeni hüquqi situasiyalar meydana çıxır, 16 əsr əvvəl mövcud olan mədəni, ictimai və iqtisadi şərtlərə uyğun hüquq qaydaları, bütün dövrlər daxilində insanların ehtiyaclarını nə cür qarşılayır? Yerində və haqlı olaraq verilən bu sualın cavabını iki bəndlə izah edək: 1. Quran və Sünnədə ifadə edilən hüquq qaydalarının və hökmlərin həm sayı azdır, həm də geniş olmaqla ümumi əsaslar haqqındadır: miras, ailə, halal-haram kimi mövzularda hökmlər ayrıntılı-ətraflı şəkildə müəyyən olunmuşdur. Dövlətin forması, müqavilə, mülkiyyət və sair ictimai münasibətlərin həlli ilə bağlı seçim, məşvərət, qarşılıqlı razılıq kimi müxtəlif üsullar müəyyən olunmuşdur. Bunun əsasında yeni qaydaların qəbul olunmasına icazə verilmişdir. 2. Sabit hökmlər qarşısında həm ayrı-ayrı fərdlər, həm də ümumiyyətlə xalq (müsəlmanlar) çıxılmaz vəziyyətə düşəndə, onlara riayət etmək mümkün olmadıqda — bu yalnız müəyyən zaman çərçivəsində, yəni müvəqqəti ola bilər, bu təqdirdə «qadağalar, məcburiyyətlər ortadan qaldırılır» prinsipi əsas götürülür. Bir sözlə həyat necə tələb

edirsə elə hərəkət etmək imkanı verilmişdir. İslam hüququnu digər hüquq sistemlərindən fərqləndirən xüsusiyyətləri aşağıdakı kimi qruplaşdırma bilərik. I. Dini mənşəlidir. İslam hüququnun ilk və son vacib xüsusiyyəti dini mənşəli olması, yəni, təməl müddəalarının Allah və Peyğəmbər tərəfindən müəyyən edilməsidir. Hamıya məlum olduğu kimi, hüquq sisteminin ilk qaynağı Quran, ikinci mənbə isə Sünnədir. Bu iki mənbədə açıq-aydın bir hökm varsa, hüquqşünasın bu hökmü dəyişdirmək və ya ortadan qaldırmaq kimi cəhdləri boş çıxacaq. Bu iki mənbələrdən ikincisi, yəni, Sünnə Peyğəmbərin söz və davranışlarından ibarət olsa da, sözün həqiqi mənasında o da ilahi iradəni özündə təcəlli etdirir. Çünki, Peyğəmbərin hər hansı bir sünnəsi ilahi iradəyə zidd olarsa, Peyğəmbərə vəhy ilə xəbərdarlıq edilir, belə ki, Peyğəmbərin söz və hərəkətləri bu iradəyə uyğunlaşdırılır. Ona görə də, islam alimləri Qurani-Kərimi «vəhyi-matluv» (sözləri və mənası Allaha aid olan vəhy), Sünnəni isə «vəhyi-qeyri matluv» (mənası Allaha, sözləri Peyğəmbərə aid olan vəhy) adlandırırlar. İslam hüququnun bu xüsusiyyəti onu digər hüquq sistemlərindən fərqləndirir. Ancaq islam hüququnun bu xüsusiyyəti bütün hökmlərin ilahi mənşəli olduğu və heç bir bəşəri xarakter daşıyan izah və əlavələrin olmadığı mənasına da gəlmir. Halbuki, islam hüququnun təşəkkülündə kifayət qədər bəşəri müddəalar öz əksini tapır. Baxmayaraq ki, Quran və Sünnədə təməl əsaslar müəyyən olunub, bunların dəqiq hökm və normalar halına gətirilməsi və sistemləşdirilməsi hüquqşünaslar tərəfindən həyata keçirilmişdir. Quran və Sünnədən başqa digər mənbələr bəşəri qaynaqlardır. Lakin, hüquqşünasların bu qaynaqlardan istifadə etdiyi zaman qarşılarına qoyduqları əsas qayə Quran və Sünnə ilə müəyyən edilmiş ilahi mesajı izah etmək və ona uyğun normalar yaratmaqdır. İslam hüququnun dini mənşəli olduğu zənn edilsə də, bu heç də onun hökmlərinin müqəddəs mənə daşdığı və dəyişilməz olduğu mənasına gəlmir. Halbuki, Quran və Sünnə xaricində digər qaynaqlardan alınan əsasların və müctəhid hüquqşünasların nəzəriyyələri müqəddəs sayılmır, zamanın tələbinə uyğun olaraq dəyişikliyə məruz qala bilər. Bu konsepsiyadan yanaşaraq islam hüququ kanonik hüquq deyil və Qərb ədəbiyyatlarında göstərildiyi kimi teokratik xarakter daşımır. Digər tərəfdən islam hüququnun dini mənşəli olması, hökmlərinin həm dini, həm də hüquqi əsaslara bağlanması ilə nəticələnmişdir. Başqa bir ifadə ilə desək, bu hüququn bir əsasının yerinə yetirilməsindən ikili bir hüquqpozma meydana çıxır, belə ki, şəxs iki fərqli xəta işləmiş olur. Məsələn, zina həm hüquqi, həm də 9 dini baxımdan qadağandır. Dolayısıyla, bu qadağaya məhəl qoymayan şəxs həm hüquqi, həm də dini baxımdan məsuliyyət daşıyır, yəni, birincisinin dünyəvi (cəza), ikincisinin uhrəvi (əzab) məsuliyyətlə qarşı-qarşıya qalır. Bu xüsusiyyət belə hökmlərə müsəlman cəmiyyətində daha həssaslıqla və könüllü olaraq əməl olunmasına səbəb olmuşdur.

II. Hüquqşünasların fəaliyyəti nəticəsində yaranmışdır. İslam hüququ əsas etibarilə müctəhid hüquqşünasların fəaliyyəti nəticəsində təşəkkül tapmışdır; dörd xəlifə

dövründən başqa, bu formalaşma prosesində dövlətin birbaşa rolu olmamışdır. Lakin, dörd xəlifə dövründə hər biri müctəhid hüquqşünas olan xəlifələr bu hüququn təşəkkülündə bilavasitə iştirak etmişdilər. İslam hüququ əslində fərdi ehtiyaclara və tələbatlara açıq bir hüquq sahəsidir. Hz.Peyğəmbərin səhabələrini ictihada təşviq etməsi buna açıq misaldır. İslam hüququnun tarixi inkişafı da məhz bu yöndə olmuşdur. Habelə, islam hüququnun həyata keçirilməsində əsas vasitəçi olan dövlətin və xüsusilə dövlət başçısının onun formalaşmasında iştirak etməsi də eyni şəkildə islam hüququnun quruluşuna uyğun gəlir. İslam hüquqşünasları buna nail olmaq üçün dövlət başçısının müctəhid hüquqşünas olmasını şərt qoymuşdular. Digər bir tərəfdən islam hüququ dövlət başçısına, zənn edildiyindən az səlahiyyətlər verir. Ancaq Əməvilərdən etibarən Ömər ibn Əbdüləziz xaric xəlifələr islam hüququnun formalaşmasında iştirak etməyiblər. Bunun əsas səbəbi xəlifələrin özlərini bu baxımdan kifayət qədər bilikli hesab etməmələri olmuşdur. İslam hüquqşünasları Əməvi və Abbasi xəlifələrinin dini məsələlərə qarışmamalarının səbəbini yetərsiz biliyə sahib olduqlarından vaz keçmələrində görmüşlər. Abbasi xəlifəsi Məmunun Xalqül-Quran (Quranın xəlqi) məsələsinə müdaxiləsinin islam alimlərinin ciddi etirazları buna sübutdur.

Bütün bunların nəticəsi olaraq təşəkkül dövrü sayılan I-IV əsrlərdə islam hüququ, çoxu dövlət məmuru belə olmayan hüquqşünasların ictihadları ilə inkişaf etmiş və yenə onların fəaliyyəti ilə tədyin edilmişdir. Ancaq bu o demək deyildir ki, bunun heç bir mənfi xüsusiyyəti yoxdur. Dövlətin islam hüququnun formalaşması prosesində iştirak etməməsi bəzi hüquqşünasların nəzəri problemlərlə həddindən artıq məşğul olmaları ilə nəticələnmiş, bununla da, praktiki sahədə islam hüququnun normal inkişafından kənarda qalan problemlər ortaya çıxmışdır. İslam hüququ siyasi və tarixi-mədəni amillərin təsiri ilə vaxtilə mövcud olmuş bütöv bir hüquqi sistem, daha doğrusu bir-birinə çox yaxın olan müxtəlif hüquqi sistemlərdən ibarət özünəməxsus hüquq ailəsini meydana gətirmiş, dini-hüquqi qaydalar isə həmin sistem daxilində hüququn mənbəyi kimi çıxış etmişdir. İslam hüququ ailəsi İslam dininin dünyanın üç qitəsində böyük bir əraziyə yayılaraq, şəriətə söykənən ayrı-ayrı milli hüquqi sistemlərin formalaşdırması nəticəsində yaranmışdır.

III. Kazuistik metodla meydana gəlib və inkişaf etmişdir. Bir çox hüquq sisteminə olduğu kimi islam hüququ da başlanğıcda ayrı-ayrı problemlərin (hüquqi) həllinə dair yaranan hüquqi mülahizələr, izahlar və müzakirələr nəticəsində formalaşmışdı. Hz.Peyğəmbərdən etibarən oldukça uzun bir dövr ərzində islam hüquqşünasları elmi fəaliyyətlərini qarşılaşdıqları və ya intiqal etdirilən hüquqi problemlərin həlli istiqamətində aparmışlar. İslam dininin sürətlə yayılması və günbəgün yeni-yeni insanların və bölgələrin bu hüququn təsiri altına düşməsi, hüquqşünasların xüsusi olaraq çevrələrində meydana gələn problemlərlə məşğul olma zərurətini ortaya çıxarmışdır. Bu, hüququn kazuistik bir metodla meydana gəlməsi və inkişafını da

özü ilə bərabər gətirmişdir. Başqa bir ifadə ilə desək, klassik islam hüququ əsərlərində buna bənzər hüquqi əməliyyat və ya hadisələrin tabe olduğu ümumi hökmlərin müəyyən edilməsi üstün hesab olunmuşdur. Əsasən hüququn normal inkişafı da məhz bunu tələb edir. Kazuistik metodun daha dəqiq və ədalətli hökmlərin çıxarılmasında faydalı olması ilə yanaşı, mənfi xüsusiyyəti də ondan ibarətdir ki, bu metod əsasında qələmə alınan kitablardakı bilgilərin tam əhatə olunmaması, hüquqşünasları müəyyən bir zaman çərçivəsində mücərrəd metoda və ya dolaşlıq bir üsula yönəltmişdir. Eyni inkişaf xəttinə islam hüququnda da rast gəlmək mümkündür. İslam hüququnun əsası kazuistik metodla yaradıldıqdan sonra fakihlər Hicri təqviminin III əsrindən etibarən bu əsasların içərisindəki təməl müddəaları, ümumdavranış qaydalarını və fəaliyyət prinsiplərini müəyyən etməyə yönəlmişlər. Hənəfilərdə — Əbu Tahir-əddəbbas, Kərhi, Dəbusi, İbn Müzeym; Şafilərdə — İmamül-Harameyn, əl-Cüveyni, İzzu ibn Əbdissalam, Suyuti; Malikiyərdə — Karafi; Hənəbililərdə — İbn Rəcəb bu sahədə əməyi keçən hüquqşünaslardır. Məcəlləyi-Ahkami-Ədliyyənin bütün maddələri bu mahiyyətdə olmasa da müqəddiməsində bu ümumi davranış qaydaları 100 maddə halında bir araya gətirilmişdir. Müxtəlif məzhəblərə mənsub hüquqşünasların bu mövzuda kifayət qədər əsərlər qələmə almalarına baxmayaraq, müqavilə, borc, inzibati xəta və cinayətləri müəyyən edən ümumi normaların hazırlanması yolunda heç bir hüquqi fəaliyyəti olmamışdır. Bunun əsas səbəbi islam hüququnun Hicri təqviminin IV əsrindən etibarən getdikcə artan nisbətdə bir durğunluq dövrünü yaşaması ilə bağlıdır. Halbuki, kazuistik metoda görə ortaya atılmış minlərcə məsələlər içərisindən bunların tabe olduğu ümumi hökmləri çıxarmaq, bir sözlə, yeni bir hüquqi texnika yaratmaq üçün bu məsələlərə tam bir bağlılıq və sağlam hüquq məntiqi olmalıdır. Türkiyəli alim Xeyrəddin Qaraman yazır ki, İslam dini insan cəmiyyətində müəyyən edilən islahatı gerçəkləşdirmək üçün həyata keçirilməsi tələb olunan əmrlər və hökmlərdən ibarət şəriəti yaratmışdır ki, bunun da bir-birinə bağlı, hər biri öncəkinin meyvəsi və sonrakının kökü olan üç hədəfi vardır: 1. Bəşəriyyətin aqlını xurafat və təqlid əsarətindən qurtarmaq. Bu, bir tək Allaha inam ilə əqli dəlinin, hür əməlin düşüncəyə yönəlməsi yolu ilə gerçəkləşir. Bununla da İslam dini müxtəlif cür təzahür olunan büt-pərəstliyə qarşı mübarizə aparmışdır. Büt-pərəstlik aqlın degenerasiyası, bəsirətin kor olması deməkdir; 2. Fərdin ruh və əxlaqını islah etmək, onu xeyir, yaxşılıq və vəzifə sahəsinə yönəltmək, həmçinin insana öz arzu və ehtiraslarına qalib gəlməsi, ağıl və vəzifə duyğusuna sahib olması imkanını yaratmaq. Bunu, Allaha davamlı ibadətlə savab və cəza inancı gerçəkləşdirir. Bunların sayəsində insan daim yaradıcısını xatırlayacaq, vəzifələrini qüsursuz olaraq yerinə yetirə bilmək üçün davamlı özünü nəzarətdə saxlayacaqdır; 3. Cəmiyyətdə

ümumi həmrəyliyi və insanlar arasında bir-birinə olan inamı, ədaləti, həmçinin insana verilən hüriyyətlərin qorunmasını vacib etmək.²⁵

İslam hüquqi ilə bir qədər tanış olduqdan sonra, yaxşı olardı ki, Qurandakı bəzi hüquqi ayələr ilə də tanış olaq.

Elə bu baxımdan da islamın hüquqa olan baxışını daha yaxşı və dərinlən başa düşmək üçün, aşağıda bəzi hüquqi ayələri gətirəcəyik.

Xanımlarına yaxınlaşmamağa dair and içənlər üçün dörd ay gözləmə müddəti vardır. Əgər andlarından dönsələr, bilsinlər ki, Allah bağışlayandır, rəhm edəndir.²⁶

Əgər onlar boşamağa qəti qərar versələr, bilsinlər ki, Allah hər şeyi eşidəndir, biləndir.²⁷

Boşanan qadınlar üç aybaşı müddəti gözləməlidirlər. Əgər Allaha və qiyamət gününə iman gətiriblərsə, bətnlərində Allahın yaratdığını gizlətmək onlara halal olmaz. Əgər ərləri barışmaq istəsələr, bu müddət ərzində onları geri almağa (hər kəsdən) daha çox layiqdirlər. Adətə görə kişilərin qadınları üzərində hüquqları olduğu kimi, qadınların da kişiləri üzərində müəyyən hüquqları vardır. Kişilərin isə onların üstündə bir dərəcələri vardır. Allah yenilməz qüvvət və hikmət sahibidir.²⁸

Boşama (talaq) iki dəfədir. Bundan sonra (qadını) ya yaxşılıqla saxlamaq, yaxud da xoşluqla ayrılmaq lazımdır. Hər iki tərəfin Allahın hüdudlarında qala bilməməkdən qorxmaları istisna olmaqla, onlara (mehr kimi) verdiyinizdən bir şeyi geri almağınız sizə halal olmaz. Əgər Allahın hüdudlarında qala bilməyəcəklərindən qorxsanız, (mehrden) ona (ərinə) bir şey verməsində heç birinə günah yoxdur. Bunlar Allahın hüdudlarıdır. Onları aşmayın! Kim Allahın hüdudlarını aşarsa, onlar əsil zalımlardır.²⁹

Uşaqlarının tam əmizdirilməsini istəyənlər (atalar) üçün analar uşaqlarını tam iki il əmizdirsinslər. Onların (anaların) yeməyi və geyimi adətə görə (uşağın) atasının üzərinə düşür. Heç kim gücünün çatmadığından məsul tutulmaz. Nə ana, nə də ata uşağına görə zərər çəkməlidir! Eyni məsuliyyət varisin üzərinə də düşür. Əgər ata və ana öz aralarında məsləhətləşərək razılığa gəlib uşağı süddən kəsmək istəsələr, heç birinə günah yoxdur. Əgər uşaqlarınızı süd anasına əmizdirmək istəsəniz və

²⁵ pa.edu.az

²⁶ Bəqərə, 226.

²⁷ Həmin, 227.

²⁸ Həmin, 228.

²⁹ Həmin, 229.

verəcəyinizi (zəhmət haqqını) adətə müvafiq ödəsəniz, sizə heç bir günah yoxdur. Allahdan qorxun və bilin ki, Allah etdiyiniz əməlləri görəndir.³⁰

Sizdən ölən kimsələrin qoyub getdiyi qadınlar dörd ay on gün gözləməlidirlər. Gözləmə müddətləri tamamlandığı zaman öz bərelərində etdikləri məşru işlərdə sizə günah yoxdur. Allah etdiklərinizdən xəbərdardır.³¹

Boşanan qadınların adətə müvafiq qaydada dolanışıqlarının təmin edilməsi müttəqilərin borcudur.³²

Onları gücünüz çatdığı qədər yaşadığınız yerin (evinizin) bir hissəsində məskunlaşdırın və sıxışdırmaq (evdən çıxarmaq) məqsədilə onlara zərər verməyin! Əgər onlar hamilədirlərsə, uşağı dünyaya gətirənə qədər onların dolanışığını təmin edin! Sizin üçün uşaq əmizdirərlərsə, onlara ücretlərini verin və aranızda gözəl bir şəkildə razılaşın! Əgər (razılaşmaqda) çətinliyə düşsəniz, uşağı başqa bir qadın əmizdirə bilər.³³

İmkanlı olan (boşanmış, yaxud südəmə uşağı olan qadınlara) öz imkanına görə versin! İmkanı az olan da Allahın ona verdiyindən xərcəlsin! Allah hər kəsi yalnız ona verdiyindən məsul tutar. Allah çətinlikdən sonra asanlıq bəxş edər.³⁴

Oxuduğumuz ayələr, daha çox ailədaxili hüquqlara aid olan ayələrdir. Əgər diqqət etsək, görərik ki, Allah həmin ayələrdə ailə məsələlərinə, xüsusi ilə də kişi və qadın arasındakı yaranan ixtilafli məsələlərə necə incəliklə yanaşır və bu ixtilafda heç kimin haqqının tapdalanmasına imkan vermir və xüsusi ilə də qadının haqqını açıqlayaraq, onu müdafiə edir.

Eyni zamanda da, ayələrdə ailə haqqındakı islam hüquq sisteminin bəzi qaydalarına da işarə edilir.

Yazının davamında, cinayət hüquqlarına aid bəzi ayələri gətirəcəyik.

Allaha və Peyğəmbərinə qarşı vuruşanların və yer üzündə fitnə-fəsad törətməyə çalışanların cəzası öldürülmək və ya çarmıxa çəkilmək, ya da əlləri və ayaqlarının çarpazvari kəsilməsi, yaxud da yaşadıkları yerdən sürgün olunmalarıdır. Bu (cəza), onların dünyadakı rüsvayçılığıdır. Axirətdə isə onlar üçün böyük bir əzab vardır.³⁵

³⁰ Həmin, 233.

³¹ Həmin, 234.

³² Həmin, 241.

³³ Təlaq, 6.

³⁴ Təlaq, 7.

³⁵ Maidə, 33.

Oğurluq edən kişi və qadının gördükləri işə görə Allahdan bir cəza olaraq əllərini kəsin! Allah qüdrətlidir, hikmət sahibidir. ³⁶

Zina edən qadın və zina edən kişinin hər birinə yüz şallaq vurun! Əgər Allaha və axirət gününə inanırsınızsa, Allahın dinində (hökmlərini tətbiq edərkən) onlara qarşı ürəyiniz yumşalsın! Möminlərdən bir qrup da onlara verilən cəzaya şahid olsun! ³⁷

Namuslu qadınlara zina isnad edib sonra da dörd şahid gətirə bilməyənlərə səksən şallaq vurun və heç vaxt onların şahidliyini qəbul etməyin! Onlar əsil fasiqlərdir. ³⁸

İndi isə Notariat və müqavilə hüquqlarına aid bəzi ayələr ilə tanış olaq.

Ey iman gətirənlər! Müəyyən müddətə qədər borc alıb-verdiyiniz zaman onu yazın! Aranızda bir katib (onu) ədalətli bir şəkildə yazsın! Katib, Allahın öyrətdiyi kimi yazmaqdan boyun qaçırmasın və yazsın! Borclu olan şəxs də söyləyərək yazdırsın və Rəbbi olan Allahdan qorxaraq ondan bir şey əskiltməsin (borcunu əskik yazdırmasın)! Əgər borclu şəxs ağılsız və ya zəifdirsə, yaxud yazdırmağa qadir deyilsə, o zaman onun vəkili ədalətli bir şəkildə (onun borcunu) yazdırsın! Öz adamlarınızdan iki kişini də şahid tutun! Əgər (şahidlik edəcək) iki kişi yoxdursa, razı olduğunuz şahidlərdən bir kişi ilə iki qadın (şahid olsun ki), o iki qadından biri unudarsa, digəri ona xatırlatsın.(Şahidlik etmələri üçün) çağırıldıqları zaman şahidlər boyun qaçırmasınlar. Az olsun, yaxud çox olsun, (borcu) hansı vaxta qədər olduğunu yazmağa ərinməyin! Bu, Allah dərgahında daha ədalətli, şahidlik üçün daha düzgün və şübhəyə düşməməiniz üçün daha uyğundur. Ancaq aranızda həmişə dövr edən nəgd ticarət olarsa, onu yazmamacağınız sizin üçün günah deyildir. Alış-veriş etdiyiniz vaxt şahid tutun! Katibə və şahidə də zərər yetirilməsin! Əgər (belə) etsəniz, şübhəsiz, bu sizin üçün günahdır. Allahdan çəkinin! Allah sizə öyrədir. Allah hər şeyi biləndir! ³⁹

Əgər siz səfərdə olub katib tapa bilməsəniz bir şeyi girov qoymağınız da kifayətdir. Biriniz digərinə bir şey əmanət edibsə, əmanət verilən kimsə əmanəti (vaxtı gələndə sahibinə) geri qaytarsın və Rəbbi olan Allahdan qorxsun! Şahidliyi gizlətməyin! Kim onu gizlədərsə, şübhəsiz, onun qəlbi günahkardır. Allah etdiyiniz əməlləri biləndir. ⁴⁰

³⁶ Həmin, 38.

³⁷ Nur, 2.

³⁸ Həmin, 4.

³⁹ Bəqərə, 282.

⁴⁰ Həmin, 283.

Diqqət etsək, görərik ki, Allah bu ayələrdə “Notariat və Müqavilə” hüquqları haqqında danışır. Əgər ayələri oxuyub, onların mənalari haqqında bir qədər düşünsək, Quranın bu mövzuya nə dərəcədə dəyər verdiyini başa düşə bilərik.

Allah ayələrdə “Notariat və Müqavilə” hüquqları haqqında o həddə incə və şəffaflıqla danışır ki, o ayələri oxuyan hər bir insan həmin hüquqi mənalari dərk edə bilir.

Sonda isə Vərəsəlik hüququna aid bir neçə ayəni gətirib, Quranın bu mövzuya verdiyi dəyər ilə tanış olacağıq.

Sizdən birinizə ölüm gəldiyi zaman bir xeyir (mal-mülk) qoyub gedəcəksə, valideynlərə və yaxın qohumlara adətə uyğun bir şəkildə vəsiyyəət etməsi fərz edildi. Bu, təqva sahiblərinin borcudur. Kim onu (vəsiyyəti) eşitdikdən sonra dəyişdirərsə, onun günahı yalnız onu dəyişdirənlərədir. Şübəsiz ki, Allah hər şeyi eşidəndir, biləndir. Kim vəsiyyəət edənin haqsızlıq etməsindən və ya günaha girməsindən qorxub onların (varislərin) arasını düzəldərsə, ona heç bir günah yoxdur. Şübəsiz ki, Allah bağışlayandır, rəhm edəndir.⁴¹

Allah övladlarınız (övladlarınıza miras bölgüsü etməyiniz) haqqında sizə əmr edir ki, oğula iki qızın payı qədər (pay) düşür. (Ölən şəxs) qızları ikidən artıq olarsa, mirasın üçdə ikisi onlarındır. Əgər tək bir qızdırsa, (mirasın) yarısı onundur. (Ölən kimsənin) övladı varsa, ata-anasının hər birinə mirasın altıda biri (qədər pay düşür). Əgər onun övladı olmayıb, varisi ata və anasıdırsa, (mirasın) üçdə biri anaya düşür. Əgər onun (ölmüş kimsənin) qardaşları varsa, (mirasın) altıda biri anaya düşür. (Bütün bu bölgü, ölən kimsənin) edəcəyi vəsiyyətdən və ya borcu ödənildikdən sonradır. Atalarınızdan və övladlarınızdan faydalı olmaq cəhətdən hansının sizə daha yaxın olduğunu bilməzsiniz. (Bunlar,) Allah tərəfindən müəyyən edilmiş paylardır. Şübəsiz ki, Allah hər şeyi biləndir, hikmət sahibidir.⁴²

Əgər zövcələrinizin övladı yoxdursa, onların qoyub getdikləri (mirasın) yarısı sizindir. Əgər onların övladı varsa, qoyub getdiklərinin dördə biri sizindir. (Bu bölgü,) edəcəkləri vəsiyyətdən və ya borcları ödənildikdən sonradır. Əgər sizin övladınız yoxdursa, qoyub getdiyiniz (mirasın) dördə biri onlara (arvadlarınıza) düşür. Əgər sizin övladınız varsa, qoyub getdiyiniz (mirasın) səkkizdə biri onlara düşür. (Bu bölgü də,) edəcəyiniz vəsiyyətdən və ya borcunuz ödənildikdən sonradır. Əgər miras qoyan kişi və ya qadının ata-anası və övladı olmayıb, bir qardaşı və ya bir bacısı varsa, onların hər birinə (mirasın) altıda biri düşür. Əgər bundan daha çox olsalar, onlar üçdə birinə şərikdirlər. (Bu bölgü,) ediləcək vəsiyyətdən və ya borc

⁴¹ Bəqərə, 181-183.

⁴² Nisa, 11.

ödənildikdən sonra (və heç kimə) zərər verilmədən (aparılır). (Bunlar,) Allahdan (sizə) bir tövsiyədir. Allah hər şeyi biləndir, həlimdir. ⁴³

Ey iman gətirənlər! Sizdən birinizin ölümü çatdığı zaman vəsiyyəet vaxtı içinizdən iki ədalətli şəxsi aranızda şahid tutun! Əgər siz səfərdə ikən başınıza ölüm müsibəti gələrsə, sizdən olmayan başqa iki nəfəri (şahid tutun). Əgər (şahidlərdən) şübhə etsəniz, namazdan sonra o ikisini tutub saxlayın və onlar: “Onu (andları) qohumlarımızın mənfəəti üçün olsa belə heç bir qiymətə satmayacaq və Allahın şahidliyini gizlətməyəcəyik. Yoxsa, biz şübhəsiz ki, günahkarlardan olarıq”, – deyərək Allaha and içsinlər. ⁴⁴

Bu ayədə ölmək üzrə olan bir müsəlmanın öz yaxınlarına vəsiyyəet etməsi gərəkdiyi tövsiyə olunur. Bəzi təfsirçilərə görə, ayədə qeyd edilən “içinizdən iki ədalətli şəxs” ifadəsi ilə ölənin kimsənin yaxın qohum-əqrabası, yaxud müsəlman olanlar nəzərdə tutulmuşdur. “Başqa iki nəfər” ifadəsindən məqsəd isə müsəlman olmayıb kitab əhli olanlar, yaxud ölənin kimsənin qohum-əqrabası olmayanlardır.

Quranda hekayə və ibrət ayələri

Bu bir həqiqətdir ki, kainatı yaradan və dolayısı ilə onun həqiqi sahibi olan uca Allahın aləmdəki sonsuz varlıqlar içindən seçərək özünə həmsöhbət qəbul etdiyi, fitrət etibarilə ən gözəl, ən qiymətli bir şəkildə yaradaraq xilafətə layiq gördüyü, hətta elm öyrənmə və elm çıxarma cəhətiylə mələklərdən də üstün bir mövqeyə oturduğu müstəsna varlıq İnsandır. Qurani-Kərim isə, yaradılışdakı üstün fitrətiylə aşan varlıq olan, Allaha həmsöhbət olmağa layiq görülməli və şəxsən Quranın bəyanlarıyla üstünlüyü mələklər, ruhanilər tərəfindən səcdə edilərək həqiqətən təsdiq edilən insana Allah tərəfindən rəhmət olaraq göndərdiyi ən son ilahi mesajdır. Həqiqətən Allah insan əlaqəsi çərçivəsində mövzu qiymətləndirildiyində yaşadığımız bu aləmdə insan üçün ilahi mesajların, xüsusilə ən son ilahi mesaj olan Qurani- Kərimin əhəmiyyəti və zərurəti inkar edilə bilməz bir həqiqətdir. Çünki insan, hər nə qədər fitrətən ən üstün olaraq yaradılmışsa da yaradılan olması səbəbiylə ağılı, idrakı, məlumatı, gücü və bu kimi qabiliyyətləri cəhətiylə əskik, qüsurlu və məhdud bir varlıqdır. Buna görə də insan yaradan və mütləq varlıq olan Allaha hər zaman möhtacdır. İnsanlığın hər dövrdə ilahi vəhyə ehtiyacı, gecənin zülmət qaranlığında yolunu itirib əl prosedurasıyla yolunu tapmağa çalışan çarəsiz bir insanın işığa, nura ehtiyacı kimidir. Ən son ilahi vəhy olan Qurani-Kərim də həmsöhbətlərinə, gərək özünü, gərəkse özündən əvvəlki ilahi vəhy məhsulları olan məsələn Tövrəni və İncini təsvir edib tanıdıkən bir çox ifadələrin yanında "Nur" və "Dıya'=İşiq" ifadələriylə də xüsusilə təyin etməkdədir. Hətta eyni mənə çərçivəsində

⁴³ Həmin, 12.

⁴⁴ Maidə, 106.

ilahi vəhylərin və Quranın insanları qaranlıqlardan nura çıxardan ilahi bir kitab olduğu ısrarla vurğulanmaqdadır. Tarixi və Quranı həqiqətlər çərçivəsində sabitdir ki, Qurani-Kərim; insanlığa ən doğru, ən ədalətli yolu təsvir edən, hər iki dünya səadətinə hidayət edən, Allahın ən son olaraq göndərdiyi, alternativ olmayan din və hidayət kitabıdır. Qurani-Kərim hidayət və din kitabı olaraq ilahi mesajı insanlığa təqdim edərkən təbiətiylə insanlıq anlayış və mədəniyyətində var olan bəyan və üslubları ilahi bəyan və üsluba yaraşar ən gözəl və möcüzə şəkillərdə istifadə etmişdir. Şəxsən Qurani Kərim; insanlar həqiqəti daha yaxşı anlasın və daha yaxşı dərs və ibrət götürsün, ilahi mesaj və hidayət yolunu daha asan qavrasın deyə müxtəlif bəyan və üslub şəkillərini istifadə etdiyini, növ növ nümunələr ehtiva edən ayələri açıqladığını əhəmiyyətlə vurğulamaqdadır. Şübhəsiz Qurani-Kərimin istifadə etdiyi bir çox üslub şəkilləri içində ən əhəmiyyətliələrindən biri də "Hekayələr" üslubudur. Deməkdir ki, Quranın yarısını təşkil edən hekayələrin mahiyyətini anlamaq və Quranın digər bir əhəmiyyətli üslub növünü, izahat metodu olaraq məsəllərlə qarışdırmamaq və ya hekayə sözünə, kök quruluşunda mövcud olmayan mənalar yüklənərək ədəbiyyatdakı 'Hekayə' növü ilə qarışdırmamaq üçün hekayə sözünün lüğətdəki və Quran terminindəki mənalarına işarə etmək uyğun olacaq. Ərəbcədə hekayə sözü, (Qasas) kökündən törədilən bir sözdür. Sözü kökündə; izah etmək, xəbər vermək, bildirmək, rəvayət etmək, sözü nəql etmək, rəvayət etmək, izləmək, kəsmək, vs. mənalar var. İslami ədəbiyyatda və ya Quran terminində hekayə deyildiyində, Quranda izah edilən tarixi hadisələr və peyğəmbərlərin (ə) həyat hekayələri nəzərdə tutulur. Ancaq Qurani-Kərimdə haqqında danışılan məzmununda şəxsən hekayə olaraq deyil, eyni kökdən gələn, əslində ad olub, məsdər yerinə də istifadə edilən qəsəs şəklində keçməkdədir. Yenə eyni sözün törəmə sözləri bir çox yerdə izah etmək, rəvayət etmək; iki yerdə də izləmək, mənalarında istifadə edilmişdir. Quranda əhəmiyyətli bir yekun təşkil edən tarixi hadisələrə qəsəs deyilməsi təsadüfi olmamışdır. Bu ad Quranda, tarixi hadisələrin keyfiyyət və ölçülərini göstərən çox incə mənalar güdülərək seçilmişdir. Bu həqiqəti anlamaq üçün hekayə sözünün kökündə mövcud olan bu dörd təməli unutmamaq lazımdır. Birincisi: İz sürmək, birini izləyib arxasından getmək. Daha əvvəl də ifadə edildiyi kimi söz mövzusu bu mənada Qurani-Kərimdə 2 yerdə istifadə edilmişdir. İkincisi: Bir kimsəyə bir xəbər və ya sözü bildirmək, açıqlamaq, izah etməkdir. Söz bu mənasıyla da Qurani-Kərimdə təxminən 17 yerdə keçməkdədir. Üçüncüsü: Bir şeyi qayçı ilə kəsmək, qırmaqdadır. Yenə Ərəbcədə "Qusasətuş-Şəri" təbiri, yəni "Saçlardan kəsilən bir miqdarı" ifadə edər ki "Bir tomar saç" şəklində tərcümə etmək mümkündür. Eyni kökün dördüncü mənası olaraq da əslində ad olub məsdər mənasında istifadə edilən qəsəs və qass sözlərinə baxdığımızda; sinə, sinənin başı, ortası və sinə sümüyü mənalarıyla bir şeyin əhəmiyyətli qisimi, müəyyən bir hissəsi, parçası mənalarını verdiyini görməkdəyik. Bu son mənə, Ərəblərin Qusasuş-Şəri təbirində, alın qismində saçların bitiş nöqtəsi,

ön cəbhədə başın orta nöqtəsi, alın kimi mənaları ifadə etdiyini görürük. İndi Quran ədəbiyyatında qəsəs, hekayə və ya hekayələr deyildiyində dərhal Quranda əhəmiyyətli yer tutan keçmişə aid hadisələrin izah edilməsi ağla gəldiyi kimi, elmi və obyektiv bir nəzərlə diqqət yetirildiyində eyni zamanda sözün kökündə var olan əsl dörd mənadan ötəri təməl ünsürləriylə Quran hekayələrinin mahiyyətini, həqiqətliyini əks etdirdiyini də görürük.

Ayələrin birində Allah-tala belə buyurur: Şübhəsiz ki, onların qissələrində ağıl sahibləri üçün ibrət vardır. (Bu Quran) uydurulan bir söz deyildir. Lakin o, özündən əvvəlkiləri (ilahi kitabları) təsdiqləyən, hər şeyi açıq şəkildə izah edən (bir kitab) və iman gətirən bir qövm üçün hidayət və rəhmətdir.⁴⁵

Ayə bizə bir çox həqiqətləri çatdırır. O cümlədən, tarixin dərinliklərində itmiş, unudulmuş və ya bəzi izləri insanlığın yaddaşında varlığını qoruya bilmiş, hər vaxt üçün etibarlı mütləq həqiqətləri, yüksək dini dəyərləri, istiqamətləndirmə, təşviq kimi ünsürləri başqa hekayələrdə olmayan bir şəkildə ehtiva edən tarixi hadisələrin, özündən daha doğru bir kimsənin olmadığı Allah tərəfindən Quran tərəfdarlarına; sanki hadisələrə yenidən bir canlılıq verərək izah edilməsidir. Hadisələr izah edilərkən, Quran ayələrdə təfərrüat məsələlərini və lazımsız qisimlərini tərk etmiş, yalnız Quranın hidayət rəhbəri olduğuna uyğun bir şəkildə həmsöhbətləri irşad edib, işıqlandıracaq qisimlərini izah etmişdir. Hekayə kökünün lüğət və termini mənasıyla əlaqədar yuxarıdakı şərhəldən, Quran hekayələrinə nə üçün ilk baxışda daha uyğun görünən hekayə deyilmədiyini asanca anlamaq mümkündür. Çünki hekayə sözünün lüğət mənası; "Bir şeyin eynisini və bənzərini gətirmək" mənasındadır. Ərəbcədə "Həka ənhul-hədis" (Ondan sözü rəvayət etdi) deyincə; söz, hərəkət və digər xüsuslarda təfərrüatda eynisini nəql etdi mənasını verir.

İbrət və hekayə haqqında kifayət qədər məlumat əldə etdiyimizə görə, bu barədə bəzi Quran ayələri ilə də tanış olsaq, məqsədə daha uyğun olardı. Bu baxımdan, aşağıda hekayələr haqqında nazil olan bəzi Quran ayələrini gətirməklə, hekayələrin və onlardan alınan ibrət dərslərinin əhəmiyyətini dərk etmiş olarıq.

Onlar yer üzündə gəzib dolaşaraq özlərindən əvvəlkilərin aqibətinin necə olduğuna baxmadıarmı? Onlar bunlardan da güclü idilər. Onlar torpağı becərir və bunlardan daha çox abadlaşdırırdılar. Onların peyğəmbərləri özlərinə açıq-aşkar möcüzələr gətirmişdilər. Allah onlara zülm etmirdi. Əksinə, onlar özlərinə zülm edirdilər.⁴⁶

⁴⁵ Yusuf, 111.

⁴⁶ Rum, 9.

De: “Yer üzündə gəzib dolaşın, sonra (peyğəmbərləri) təkzib edənlərin aqibətinin necə olduğuna baxın!”⁴⁷

(Bədr döyüşündə) iki dəstənin qarşı-qarşıya gəlməsində sizin üçün bir ibrət vardır. Biri Allah yolunda vuruşan dəstə, digəri isə gözləri ilə onları (möminləri özlərinin) ikiqatı görən kafirlər dəstəsi idi. Allah dilədiyi kimsəni köməyi ilə dəstəkləyər. Şübhəsiz ki, bunda, bəsirət sahibləri üçün bir ibrət vardır.⁴⁸

Kitab əhlindən inkar edənləri (müsəlmanlar qalalarının önündə) ilk toplandıqları zaman yurdlarından çıxardan Odur. Onların çıxacaqlarını zənn etmirdiniz. Onlar da elə zənn edirdilər ki, qalaları özlərini Allahdan qoruyacaqdır. Ancaq Allah (Allahın əzabı) onlara heç gözləmədikləri bir yerdən gəldi və onların qəlblərinə qorxu saldı. Onlar evlərini həm öz əlləri, həm də möminlərin əlləri ilə dağıdırdılar. Ey ağıl sahibləri, (bundan) ibrət alın!⁴⁹

Şübhəsiz ki, onların qissələrində ağıl sahibləri üçün ibrət vardır. (Bu Quran) uydurulan bir söz deyildir. Lakin o, özündən əvvəlkiləri (ilahi kitabları) təsdiqləyən, hər şeyi açıq şəkildə izah edən (bir kitab) və iman gətirən bir qövm üçün hidayət və rəhmətdir.⁵⁰

Ayələri diqqətlə oxuyanda, tarixi hadisələrin insan həyatında nə qədər önəmli təsirə malik olduğunu başa düşmək olar. Eyni zamanda da bu və bu kimi bir çox ayələri mütaliə edəndə, hekayə və ibrət ayələrinin hər kəs üçün başa düşülən olduğunu anlamaq olar. İbrət alınacaq ayələri hər bir insan oxuyub, öz yaşayışı üçün ibrət dərsi götürə bilər və həmin ayələr xüsusi bir qrup insanlar üçün yox, bütün insanlar üçün bir nümunə və ibrət dərsidir.

⁴⁷ Ənam, 11.

⁴⁸ Ali-İmran, 13.

⁴⁹ Həşr, 2.

⁵⁰ Yusuf, 111.

Ədəbiyyat

- 1-Qurani-Kərim.
- 2- Nəhcülbəlağə
- 3-Səhifeyi-Səccadiyyə
- 4- Məclisi, Məhəmməd Baqir, Biharul-ənvaril-camiəti lidurəri əxbaril-əimmətil-əthar, 1377
- 5- Nuri, Hüseyn, Müstədrakül-Vasail, 1377
- 6- İbni Yəqub, Kuleyni, Məhəmməd, Üsuli-Kafi.
- 7- Hurr Amili, Əbu Cəfər, Məhəmməd, Vəsaiuş-Şiə.
- 8- İbni Əbi Əhməd, Seyyid Rəzi, Məhəmməd, Nəhcül-Bəlağə.
- 9- İbn Hüseyn ibn Musa ibn Bəbaveyhi əl-Qummi, Məhəmməd ibn Əli, Məanil-Əxbar.
- 10- İbni Yəqub, Siqətul-İslam, Kuleyni, Muhəmməd, Furuul-Kafi.
- 11- Əbdül-Vahid, Əbulfəth Nasihuddin, Ğurərul-Hikəm.
- 12- Təbərsi, ibni Həsən, Fəzl, Məkarimul-Əxlaq.
- 13- Təbərsi, ibni Həsən, Fəzl, Məcməul-Bəyan.
- 14- İbni Hüseyn ibni Musa Bəbaveyhi əl-Qummi , Məhəmməd ibn Əli, İləluş-Şərayi.
- 15- Razi, Fəxrüddin, Təfsiri-Kəbir.
- 16- Zeynül-Abidin, Əli ibni Huseyn, Səhifə Səccadiyyə.
- 17- Məkarim Şirazi, Nasir, Quranda Əxlaq.
- 18- Qummi, Şeyx Abbas, Məfatihul-Cinan.
- 19- Məğribi, Qazi Əbu Əbdullah, Muhəmməd, Şəhabul-Əxbar.
- 20- Qiraəti, Muhsin, Nur təfsiri.
- 21- Beyhəqi, İbni Huseyn, Əbul-Fəzl, Muhəmməd, Tarix Beyhəqi.
- 22- İbni Cümə Huvəyzi, Əbdu-Əli, Nurus-Səqələyn.

- 23- Tusi, Xacə Nəsrüddin, Adabul-Mütəəllimin.
- 24- İbni Əbdul-Məlik Hindi, Əlaüddin Əli, Kənzul-Ummal.
- 25- İbni Muhəmməd Şuəyri, Şeyx Tacəddin, Muhəmməd, Camiul-Əxbar.
- 26- Nəraqi, Muhəmməd Məhdi, Camius-saadat.
- 27- Anatomy of the Earth”, Cailleux (Səhifə 71-dədi)
- 28- theQuranleadsthe way to science az.wordpress.com (Səhifə 80)/
- 27- Şəhid Mütəhhəri, Mürtəza, İslam elmləri ilə tanışlıq.
- 29- Сюкияйнен Л.Р. Мусульманское право. М., 1986. с. 7. (Səhifə 98).
- 30- А.С.Боголюбов. Пересечение и наказание в мусульманском праве /Ислам. Религия. Общество. (Səhifə 99).
- 31- Давид Рене, Жоффре-Спинози Камилла. Основные правовые системы современности. М., 1998. с. 309. (Səhifə 99).
- 32- pa.edu.az saytı